Acta medico-historica Rigensia (1994) II: 422–430

DOI: 10.25143/amhr.1994.II.38

MIERVALDIS BIRZE

GRĀMATA PAR LATVIEŠU TAUTAS TREŠĀS ATMODAS SĀKUMU

J. Stradiņš. Trešā atmoda: Raksti un runas 1988.—1990. gadā Latvijā un pār Latviju. — Rīga: Zinātne, 1992. — 405 lpp., ilustr. (koment. 397.—403. lpp.)

1991. gada janvārī tanku kāpurķēdes Viļņā samala cilvēkus. Baidījāties, ka tanku stūrmaņi tikpat "drosmīgi" arī Rīgā iebruks dzīvu cilvēku pulkā, viņus salaužot kā rudzu stiebrus. Tais dienās pie sevis dusmojāties — kādēļ taisni šai brīdī sākās amerikāņu uzbrukums Kuveitā, kur pretinieka nogalināšana pa gabalu bija izcili perfekta. Mūs šis kara sākuma moments satrauca — tika novērsta lielvalstu uzmanība no padomju armijas mežonībām Baltijā: kas gan pārdesmit liķu Baltijā pret liķu kaudzēm Kuveitā, kuru sastumšanai vajadzīgs buldozers. Par laimi gluži tā nebija — atbalss no Viļņas un Rīgas mirkli aizsniedza pat tik tālu pilsētu kā Vašingtona. Arī Kanāda apturēja kredītus Padomju Savienībai. Kaut kur Eiropā esot teikts, ka nošautais Tuvajos Austrumos neesot tas pats, kas nošautais Baltijā. Būtībā netaisnīgi, bet toreiz šāдай nevienāдай liķu vērtēšanai pamats bija tas, ka šķita — taisni Baltijā, kuru līdz tam sauca par "perestroikas poligону", nu reiz sācies pusgadsimtu gaidītais padomju impērijas sairšanas process, kurš jāveicina visiem spēkiem. Jā, PSRS nelaimes sākās Baltijā. Tātad rakstīt par trešās atmodas sākumu nozīmē zināmā mērā rakstīt par momentu, kad Leviatānam, kurš par mērķi spraudis ugunīgā riklē satvert visu cilvēci, pirmo reizi tiek parādīts zobens, kura priekšā tas pirms kampaņas apdomājas.

Šis nesamērīgi garais ievads bija vajadzīgs, lai atzīmētu faktu: jau trīs mēnešus pēc pamiera ar Irāku, kad Kuveitas pludmalē vēl saulē kalta jūrā sagāztajā naftā salīpušie putni, Vācijā vien jau parādījās trīs grāmatas, kurās sīki aprakstīti ar Kuveitas karu saistītie ģenerāļi, gan tas, ka aplam šaudoties bojā aizgājuši gandrīz vai tikpat amerikāņi, cik karalauku smiltājos.

Jānis Stradiņš nozīmīgāko, kas vedis līdz un uz patstāvības izsaukšanu 1990. gada 4. maijā, notikumus, par kuriem pats runājis vai rakstījis, apkopojis krājumā "Trešā atmoda". Diemžēl atmoda pati vien nav spējusi lauzt nevarību, negribu, kura izvērtusies par tradīciju nopietnu grāmatu aprūpē: grāmatas korektūru autors saņēmis 1991. gada jūlijā, bet mēs pašu grāmatu — 1993. gada sākumā. Tā šī grāmata diemžēl nav iznākusi "uz karstām pēdām", kā iecerējis autors. Par latviešu tautas trešo atmodu autors 366. lappusē saka:

"Šie procesi jāpēti nekavējoties, lai pēc 50 gadiem nebūtu jāstridās, kas tad isti bijis: revolūcija vai okupācija?" (Domāts attiecībā uz 1940. gadu. M.B.) Krājums atspoguļo, varētu teikt – atsevišķās nelielās uzvaras, rāda noieto ceļu no 1988. gada līdz pirmajai lielajai uzvarai – 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijai.

Grāmatas ilgā tapšana pati par sevi ir noraidījums iespējamiem pārmetumiem – sak, jūs taču toreiz par pašsaprotamām lietām varējāt runāt noteiktāk – par karogu, ielu nosaukumiem utt. Nevarēja vis, ja Daugavmalas tribīnē blakus stāvēja Klaucēns un Berlīnē Rubiks. Baidos, ka pārāk ātri tiek aizmirsta PSKP un LKP aplam pielietotā vara, ne tikai atsevišķu cilvēku, bet arī visas Latvijas likteņu virzīšanā. Lai šo krājumu recenzētu, jābūt zināšanām fizikā, ķīmijā, astronomijā, Latvijas vispārējā vēsturē, literatūras un kultūras vēsturē, filoloģijā. Man tāpat kā lasītāju vairākumam tādas vispusības nav, tādēļ tikai fragmentāri pieskaršos grāmatas tēmām, kuras veselumā sastāda Latvijas vēstures panorāmu trešās atmodas sākumā. Panorāmas tuvplāns šodienā, otrs – vēsturē, no kuras nākam.

Autors sāk ar jautājumu: no kurienes vārds "Latvija". Sava veida detektīvdarbs, kurā jāpārcilā gadsimtos krājušās hronikas un pēdējos, turpat vai 200 gados periodikā iespiestais. Šā vai tā, bet mēs te esam jau sen, un 1988. gada 16. maijā, īsi pirms Joti svarīgā Rakstnieku Savienības plēnuma Stradiņš, toreizējā Rietumberlīnes rātsnamā runā par to, ka pirmais latviešu uzdevums "... saglabāt nacionālo, kulturālo identitāti, palikt ne tikai vēstures Sarkanajā grāmatā, bet arī aktīvi līdzdarboties pasaules vēstures veidošanā." (17. lpp.) Turpat, runājot par 20.-40. gadiem Latvijā: "Nevaru pievienoties pašreizējam oficiālajam viedoklim, kas šo laiku dēvē par stagnācijas vai regresa laiku." (23. lpp.) Laikam gan pirmo reizi Rietumos atskanēja šādi, oficiāla Latvijas pārstāvja patiesi vārdi, zinot, ka blakus prezidijā sēd Rubiks, kurš izrādījās uzticīgs PSRS pat piecas minūtes pēc divpadsmitiem. Ievadrakstā krājumam "*Via dolorosa*" – pārskatam par latviešu tautas sāpju ceļiem, īpaši uzsverot nācijas galotnes – inteliģences nopļaušanu, kuru pat vēl šodien neesam pa istam apzinājuši, kā to rāda autora negaidot pieminētais ievērojamais ķīmiķis Rūdolfs Ūdris. "Jādzīvo, jācinās kopā" – runa zināmajā RS plēnumā. "Toreiz (Kr.Valdemāra, J.Alunāna laikā, MB.) latvieši bija tauta, kura uznāca uz vēstures skatuves, tagad latvieši itin kā noiet no tās. Mūsu paaudzes uzdevums ir šo noiešanu nepieļaut." (52. lpp.) Un "... mums jādara viss, lai Latvija nekļūtu par Sumgaitu, lai Latvija nekļūtu par Olsteru ..." (57. lpp.) Šādi saprātīga politiķa vārdi aktuāli arī pēc pieciem gadiem.

Autors domā, ka viņš kā pirmais šai runā pieminējis jēdzienu "trešā latviešu tautiskā atmoda" (55. lpp.). Man Stradiņa apzīmējumu gribētos papildināt ar vārdu "pēdējā", īpaši situācijā šodien.

Kad Rīgā izpētes un nomierināšanas nolūkā ierodas PSKP sekretārs A. Jakovļevs, Stradiņš viņam saka: "Varbūt nemaz tik nedibināti nebūtu definēt perestroiku kā padomju zemes eiropēizāciju." (65. lpp.) Un tālāk: "Vēstures pieredze liecina, ka tautas nebūt tik ļoti netiecas pēš unificēšanas, uniformēšanas, tā liecina, ka lielas un mazas tautas psiholoģija, domāšanas veids visai būtiski atšķiras." (67. lpp.) Tā ir svarīga atziņa, kura būtu plašāk jāattīsta un jāuzsver Latvijas ārpolitikiem, tiekoties ārzemēs. Vai angļi, vācieši, zviedri Anglijā, Vācijā, Zviedrijā būtu ar mieru atteikties no savas valodas par labu iebraucējiem no dominijām vai kuplajam viesstrādnieku pulkam? Mūs uz to spieda piecdesmit gadu un draudi pastāv vēl šodien. Anglijā, Vācijā, Zviedrijā pat šāds jautājums, šāda nostādne liktos idiotiska. Par maz pasaulei skaidrots, ka mazas, apspiestas tautas nacionālisms nekādi nav salīdzināms ar lielas tautas nacionālismu, kuram tieksme pāriet šovinismā.

1988. gada 7. oktobri manifestācijā Mežaparkā (raksts "Pilieni drupina akmeni") Stradiņš par Latvijas karogu saka: "Baltā svītra ir šaura, trausla, tā veido tikai piekto daļu, man gribētos to saukt par kultūras svītru, par mūsu garīgās esības liecību." (70. lpp.) Taisnība, bet kaut šaura, baltā svītra ir ļoti svarīga. Lielas tautas pastāv arī tikai tādēļ, ka tās lielas. Mazās – vispirms caur savu kultūru. Tikai latviskā kultūra nodrošina mūsu esību. Šodien, ienākot amerikāniskajai subkulturai, to aizmirst, baidos teikt – pat pusoficiālā limeni. Itin kā pat neticami, ka tikai pirms četriem gadiem, 1989. gada 13. janvārī Operā vēl notika LSPR (1919. gada apzīmējums. M.B.) 70. gadadienas svinības. Bija. Bet Stradiņš savā uzrunā 1919. gada padomju varu salīdzina ar "jakobiņu posmu" franču revolūcijā un citē Annu Brigaderi: "Jaunā vara bija kā aktieris, kas spēlē nebeidzamus monologus tādas publikas priekšā, kas virvēm saistīta un kamoliem mutēs nespēja ne svilpt, ne aplaudēt." (77. lpp.)

Meklējot Latvijas kā valsts saknes, nevaram apiet pirmās Latvijas Republikas ievērojamāko politiķi Kārli Ulmani. Domāju, ka Stradiņa ("Par Kārli Ulmani") vērtējums par Ulmaņa dzīvi, darbību un nozīmi ir objektīvs. Tādu izteikt nav nemaz tik vienkārši, jo dažbrīd vērojama hipertrofēta cildināšana un tikpat hipertrofēta vienkāršošana Pirmajā republikā notikušā vērtējumā: kas toreiz bijis sasniegts – tas no Ulmaņa, kas peļams, tam ar Ulmani nav bijis sakara. Stradiņš: "Tas, ko Ulmanis paveica 1918. gada 18. novembrī, Latvijas vēsturei bija daudz nozīmīgāks nekā tas, ko viņš izdarīja 1934. gada 15. maijā – viņš bija Latvijas Republikas proklamēšanas akta centrālā persona un vispār izcilākais valstsvīrs visā neatkarības cīņu vēsturē." (81. lpp.) "Mums noteikti ir vajadzīga Kārļa Ulmaņa piemiņas godināšana, bet ne Kārļa Ulmaņa kults." (89. lpp.)

Šodien 18. novembris ir valsts svētki. Jācer, ka skolās audzinātāji jaunajai paaudzei pratis izskaidrot šīs dienas nozīmi, tomēr iespējams arī, ka tad dažs jaunais pilsonis brīnīsies: kādēļ tad šo dienu neatzīmēja turpat 50 gadu? 18. novembra atgūšanas vēsturē Stradiņa pacietīgajam izskaidrošanas darbam izcila nozīme, ievērojot, ka tad vēl oficiāli neapšaubīja Oktobra revolūcijas pozitīvo nozīmi Latvijas vēsturē. Mūsu paaudze reizē atcerēsies, ka 50 gadu dzīvojam valstī ar divainu himnu, kuras vārdus zināja rets un oficiālos pasākumos nedziedāja neviens, izņemot algotu kori.

Stradiņš neatlaidīgi mudina ievērot, ka nedzīvojam tikai Latvijā, bet arī pasaulē, vispirms – Eiropā, un ka Latvijā, tāpat kā visā Eiropā dzīvo arī citas tautas ("Latvija – šeit un pasaulē"). Iecietība bez pazemības, tādām jābūt mūsu sadzīves principam. Šādas vadlīnijas ievērošana dažbrīd prasa dzelzs nervus, sevi saglabājot tikpat dzelžainu pašapziņu. Tā šīs grāmatas tapšanas gaitā vairākos, par progresīvajiem sauktajos krievu intelligences, arī literatūras pārstāvjos atmodies "Krievijas-māmuļas" komplekss, kuram impērijas nomaļu patstāvības tieksmes šķiet bērnišķīga pašdarbība, nepateicīga attieksme pret izpalīdzīgo krievu tautu. Tāpat nedrīkst aizmirst, ka, tautu krustcelēs nolikti, esam: "No vienas puses visnenākā indoeiropiešu tradīciju pēdējais patvērumš Eiropā, ko reprezentē baltu valodas un dainu pūrs, no otras puses, nelielas tautas sintētiska kultūra, kam ierosmi devuši katoliskie rituāli, Glikas bībele un vēlākie Eiropas kultūras strāvojumi (99. lpp. rakstā "Latvijas kultūra Eiropas kontekstā"). Secinājums: "... mums ir jāpaliek uz vietas, mūsu vēstures un mūsu senču ierādītajā teritorijā starp Abreni un Rucavu, starp Krāslavu un Kolku. Bet ... mums ir jābūt atklātiem pret pasaules iespaidiem, impulsiem, novitātēm. Mums jāsinetēzē sevī gan eiropēiskās kultūras vērtības no Rietumiem un Austrumiem, gan tautas senās tradīcijas." (104. lpp.)

Par rakstu "Vai saules vētru atbalsis Latvijas vēsturē" izteikties nevaru, heliobioloģiju apzinu tik, cik katrs reimatiķis – sliktā laikā sāp kauli.

Salīdzinoši lielu vietu krājumā ieņem runas un raksti par Latvijas simboliku. Atkal – šodien sarkanbaltsarkanais karogs Rīgas pils tornī maijā pret zilām debesīm vai trauksmainiem rudens mākoņiem novembri šķiet pašsaprotami, bet tikai pirms gadiem desmit divdesmit – cik jaunieši šī karoga sakarā izstaigājuši sāpju ceļus, un vēl tikai pirms gadiem pieciem tas prasījis vai disertācijas apjoma ekskursus vēsturē, vācot pierādījumus, pamatojumus sākot no 1279. gada, no ordeņa mestra Kaceneļboga laikiem, cauri Ausekļa biogrāfijai, cauri latviešu emigrantu gaitām Šveicē līdz Latvijas brīvvalstij. Tās bijušas pacietīga darba gaitas, kurās plašas priekšzināšanas ir nepieciešams ceļa spieķis. Darbs, kuram arī bija sava nozīme neatkarības atgūšanā. Tautas aptauja. Tās noslēgumā 12 000 vēstuļu ar

130 000 parakstu no visiem Latvijas novadiem – sava veida plebiscīts par neatkarības atgūšanu. Vispirms gandarījums, tad darbs, vēstules lasot, lasot Latvijas sāpi. Domāju, ka atskatoties arī Jānis Stradiņš to uzskatīs par morālu gandarījumu: piedalīšanos sarkanbaltsarkanā karoga uzvilkšanā Rīgas pils tornī 1988. gada 11. novembrī. Sajust, ka šai brīdī sirdis Latvijā tik ļoti daudziem pukst vienādi, kad norit dažāda neatturāma asara. Ļaudis spārņoja Stradiņa vārdi: "Bet mēs negribam būt guberņa, mēs gribam būt suverēna valsts līdzās draudzīgām suverēnām padomju republikām!" Seko citas diskusijas par simboliku: Rīgas karogs, Rīgas ģērbonis, Latvijas Republikas ģērbonis. Tur varētu saskatīt pat kuriozus: partija atkāpjas "ar kauju", no vecvecā Rīgas ģērboņa padzenot lauvu, bet krusta vietā kaut uz laiciņu cenšas iedēstīt piecstaraino zvaigzni.

Enciklopēdistam, kāds ir Jānis Stradiņš, dabīgi nav tikai viens "spēka pielikšanas" punkts. Tomēr īpaši daudz vērības viņš piegriezis Latvijas kultūrvēsturei, kultūrvidei, kuru veidojušas tautas, pirms gadsimtiem, ja arī ne katrreiz ne lūgtas un ziediem sagaidītas, tomēr atnākušas, atrodas, iedzīvojušas un, ja pašas vēlējušas, arī ar mums iedraudzējušas un to piederīgie uzskatīti par pilntiesīgiem Latvijas iedzīvotājiem. Citu tautu paaudzes Latvijā dzīvojušas, mirušas, palikušas Latvijas zemē ne tikai fiziski, bet atstājušas arī mantojumu. Vāciešiem no Vācijas ienākot "*ferro ignisque*", "ar uguni un zobenu", tika izkautas un nopostītas latviešu sētas, bet vēlāk, ar nākošajām iekarotāju paaudzēm, ieradās un palika arī kultūras vērtības. Latvija kļuva bagātāka ar baznīcām, kuru logos ziedēja krāsaino vitrāžu puķu dārzi, pacēlās pseidogotiskās un barokālās pilsis un pat augstskolas. Tagad, kas kara vētru un tikpat nikno pēckara vētru saudzēts, kļuvis mūsu mantojums. Rakstā "Latvijas tautu kultūrvide" (referāts Latvijas Tautu forumā 1988. gada 10. decembrī) kā īpatns, pagaidām vēl pavisam neizpostīts un nenolaists kultūrvides simbols minēta Vecrīga un tai cieši blakus jaunāka Rīga ar pasaulē vienreizēju jūgendstila celtni vainagu, kurš veco Rīgu mīļi apņēmis. Lai šo, īpaši krievu filmu režisoru iemīļoto ansambli pasaudzētu, jāveido vietējais patriotisms, lokālpatriotisms vārda labākajā nozīmē. Un jaunatbraucējiem jānosaka: "Jūs esat šurp atnākuši, mums te jādzīvo kopā, varbūt paaudžu paaudzēs. Ja gribat, sauciet to par komunālo māju, bet izturieties ar cieņu pret tās vēstures un kultūras tradīcijām, norisēm, valodu ... nepiemirstiet ..., ka kultūra un progress te nav nupat jūsu ienesti, bet veidojušies ilgas, dramatiskas vēstures gaitā ..." (215. lpp.)

Tāpat genocīds pret latviešu tautu tika īstenots ne tikai ar Nagana revolveri vai Valtera pistoli – tas veicams arī inteliģenci nīdējot. Pēc 1941. gada jūnija deportācijām nākošais smagais trieciens, kurš atkal skāra vispirms inteliģenci, bija emigrācija 1944. gadā: 1941. gada deportāciju sekas – pamatotas bailes, ka tiks izsūtīts tikai tādēļ, ka esi izglītots. To

Stradiņš izrunā I Vispasaules latviešu ārstu kongresā 1989. gadā. Gadsimta sākumā, lai slimniekam izdarītu nopietnākas operācijas, no Ziemeļvidzemes pat ar zirgu bija jābrauc uz Tērbatu. Pēc piecdesmit gadiem, ap 1945. gadu stāvoklis bija gandrīz tikpat bēdīgs, jo vairāk nekā puse Latvijas ārstu bija emigrējuši vai ieslodzīti kara gūstekņu nometnēs. Mums, pēdējo kursu mediķiem, dažkārt laukos bija jāuzņemas nepiemērotā ārsta atbildības nasta, pat sarežģītas dzemdības petrolejas lampaņās gaismā pieņemot. Gribas piebilst: attāla līdzība ar tiem laikiem pie labas gribas saskatāma arī šodien, kaut emigrācija notiek labprātīgi. Saimnieciski politiskā gaisotne Latvijā šodien tāda, ka atkal, klusitīnām notiek latviešu inteliģences aizplūšana "vispasaules tautu saimē" šī vārda tiešā nozīmē. Inteliģence, pēc kara ataugusi kā spītīgs, neizcērtams alksnājs, atkal sākusi emigrēt. Nav labi cilvēku salīdzināt ar naudu, bet jāsaka – pazudusi inteliģence ir tas pats, kas ārzemju bankās noguldītie miljardi, kuri, lai arī Latvijā iegūti, diez vai atgriezīsies.

Stradiņš atkārtoti pievēršas "Baltvācu problēmām mūsu kultūrvēsturē". Piecdesmit gadus no straujā 20. gadsimta, sākot ar pirmskolu, tikām izglītoti, ka galvenais, gandrīz vai vienīgais kultūras avots latviešiem bijusi krievu kultūra. Apgalvot pretējo, vismaz Stalīna laikos, nozīmēja samaitāt karjeru. Skumjš gadījums, kurš sācies kā anekdote: 1940./41. mācību gadā Valmieras vidusskolā fizikas skolotājs stundā stāstījis, ka gravitācijas likumus atklājis anglis Ņūtons. "Skolotāja, kurš krievu zinātnieks to atklāja pirms Ņūtona?" – ar nevainīgu izteiksmi jautājis kāds zēns. Klase nav aizturējusi smieklus. 1941. gada jūnijā šis zēns esot "aizceļojis" ... Padomju impērijas vairs nav, vācbalti izceļojuši pirms 53 gadiem. Sen laiks viņu devumu vērtēt "*sine irae et studio*", "bezkaislīgi un bez naida". Un tad jāsaka, ka pārāk ilgi vācbaltu celtais tilts, pa kuru no Romas pāri Vācijai atnākušas antikās kultūras liecības, tāpat Vakareiropas kultūra, līdz šim nav isti novērtēti. Manā jaunībā, Pirmās republikas laikā pārāk svaigas bija atmiņas par vācu okupāciju pirmajā pasaules karā, kad Kurzemē aptīrītajiem zemniekiem ieteica ēst vārnu olas, atmiņas par Bermonta algotņiem, kuri "tāpat vien" apšāva latviešu zemniekus. Tāpat atcerējās 700 gadus ilgos tišos pazemojumus, pat verdzību, kad latvieši vācu muižnieku acīs bija "kariatīdu tauta" – zemāki radījumi bez dvēseles, kuriem lemts turēt kungu nama balkonu un kungu uz tā. Tomēr pat šais 700 gados vācbaltiem gribot negribot kultūra, izglītība kā saujā nesaturams ūdens izlija arī no kunga balkona uz "kariatīdu tautas" uzņēmīgajiem pakaušiem. Apgaismotā humānisma strāvojumi atnāca taisni caur vācbaltiem. Glikis, Stenders, Merķelis – neizsvītrojami Latvijas kultūrvēsturē. Esmu iepazinies ar Jaunāko, ko vācieši Eiropai devuši, ar savām rokām esmu pieskāries liķu kaudzēm vācu ierikoto nometņu krematoriju priekšā. Tomēr, par savu redzes apvārsni domājot, to nevaru iedomāties bez tā, ko esmu mantojis taisni no

vācu kultūras, arī caur vācbaltiem atnākušū. Par vācu mūzikas bagātībām pat neieņemos, tās šķiet pašsaprotamas. Kā rakstnieks atceros, ka Gliks un citi vācieši arī priekš mums drūmajos gadsimtos kopa valodu un radija grāmatniecību. "Kultūra, kas vēlas būt prioritāra daudz kultūru vidē, nedrīkst ignorēt pārējās." (251. lpp.) Tālāk J.Stradiņš secina: "Taču vēl un vēlreiz mums jāpārdomā vācbaltiešu liktenis un problēmas, viņu mantojums jāiekļauj Latvijas kultūras kopībā, lai gūtu plašāku skatījumu uz Latviju, ne tikai nacionālo vērtību rakursā vien." (254. lpp.) Piekritu, kaut vācu kultūra šodien biznesmeņu, t.i., noteicošo aprindu vidū šodien atkal "nav modē". Esmu lasījis teicienu, ka daži no barbarisma, apejot kultūru, cenšoties ielekt deģenerācijā. Gan šodienīgajā subkulturā, gan mākslinieciskajā elitārisma savas deģenerācijas pazīmes ir. No popmūzikas decibeliem, kuri mūs vārda tiešā nozīmē pavada no šūpuļa līdz kapam, kļūst vājāka dzirdē. Dievs, sargi, ja tāda iedzimtu ... Tāpat no dažām mākslinieku instalācijām, kurās sakrata mēslu kaudze vai novietoti lietoti zārki, sitas ciet elpa. Ētikas trūkums te uzsvērts kā priekšrocība.

Raksti "Kopā uz nākamo gadu tūkstoši" un "Aizbērt bedres un uzcelt tiltus" pieskaras vienai no asiņainākajām lapaspusēm Latvijas vēsturē: ebreju slepkavošanai uz Latvijas zemes no 1941. līdz 1944. gadam. Jau pirms četriem pieciem gadsimtiem, nākuši caur Poliju, Lietuvu, glābdamies no vajāšanām Vakareiprā, Latvijā parādījās, dzīvoja un iedzīvojās ebreji. Bērnībā esmu vienā mājā dzīvojis kopā ar Hiršsoniem, Rotbartiem, kopā ar viņu bērniem cēlis smilšu pilis un nogaršojis viņu papīra biezuma maizītes – macas. Pat iedomāties toreiz nevarēju, ka 1941. gada jūlijā viņus sapulcinās, aizvedīs uz mežu, liks izģērbties un tad nošaus, vai nu pret izraktās zemes valni, vai pavēlēs nokāpt uz bedrē gulošo liķu kārtu. Pats esmu daudz no šīm šausmām redzējis un mana pārliecība: pārāk ilgi šie briesmīgie notikumi netika izrunāti līdz galam aplam izprastu nacionālo jūtu dēļ, jo ... šautenes pret večiņiem un bērniem cēla arī latvieši, turklāt brīvprātīgi. Stradiņš piemin redzamus universitātes mācības spēkus – ebrejus. Vai Latvijas mūzikas kultūra bez ebrejiem iedomājama? Pagaidām vienīgais no Latvijā dzimušiem dziedoņiem, kas stāvējis uz "Metropolitan Opera" dēļiem ir Latvijas ebrejs H.Jadlovkers. Stradiņš: "... cenšanās atrast iekšēju ienaidnieku savu problēmu, neveiksmju, mazvērtības kompleksu izskaidrošanai – tādas ir antisemitisma saknes." (262. lpp.) Gribas piebilst: arvien grūta būs tādas tautas nākotne, pastāvēšana, kura par sevi nespēs un nevēlēsies panest visu patiesību.

Ka arī "Vārds sargā pilsētas un tautas vēsturi", to bez akadēmiskām diskusijām labi apzinājis komunisti, jau ar savas valdīšanas pirmajām dienām pārdēvēdami ielas, parkus, visu, kas saistīts ar Latviju kā patstāvīgu valsti. Lai radītu iespaidu, ka pirms viņiem te nekā nav bijis.

Daudzi kolonisti vēlāk arī tam noticēja. Pārdēvēšana gan nav bolševiku izgudrots paņēmiens, kā dzēšlapa tautas pašapzināšanās uzsūkšanai. Zinām, dažkārt samākslotā nacionālā eiforijā arī Pirmās republikas beigu posmā pazuda ne tikai salikteni ar vārdu "muiža", bet nāca klāt arī šīs tās urāpatriotisks. Tā kā atgūstot nozagtus, nolaupītus vārdus, jārikojas pārdomāti, ar pietāti pat pret kuriozu: kas par to, ka Kungu iela Rīgā patiesībā cēlusies no lejasvācu Šilķu ielas, arī anekdote ir vēsture. Tik ilgi bija laiki, kad Staļina, Ļeņina, Sverdlova, Stučkas un citu asiņainu personu vārdā nodēvētais bija kā fogta cepure Šillera lugā "Vilhelms Tels", kura ar bijību jāsveicina, šai gadījumā – uzticības parādīšana Kremlim. Daži idiotiski kuriozi šo pāridarījumu nemazina. Tā vecie ebreju kapi tikuši pārdēvēti par "Komunistisko brigāžu parku" ...

Krājumā pārrunāta Melngalvju nama atjaunošana, Ķīpsalas koka celtnu neatkārtojamās kopainas saglabāšana, runāts par lauku muižām, baznīcām, krogiem ar laukakmens sienām. To lasot, jāatceras, paradoksāli – pēc kara bijām bagātāki nekā šodien, pēckarš Latvijā nopostījis vairāk nekā karš. Arī man gadījās daļu Piebalgas kājām pārstaigāt, redzēt, kā riju jumti, nosēdušies līdz zemei, pamazām vien arī šai zemē iesaug, zinu, kāda Latvija bija un varētu būt, ja nebūtu postīšanas un postā laišanas padomju gados. Bet varbūt vēl briesmīgāk – neatkarības atjaunošana atlikušā saglabāšanā pagaidām devusi maz, gan nabadzības, gan neizprotamas, patiesībā – izprotamas, nesodītas alkātības dēļ: nomaļas baznīcas, kapi nekad tādos apmēros nav izlaupīti un apgānīti kā šodien. Divaini: Augstākā Padome, valdība savu darbību uzsāka ar spožu Neatkarības deklarāciju, darbību beidzot, aiz sevis pamet atraktus kapus Meža kapu mācītāju kalniņā.

Atkal – šodien pat neticami, ka pat par Jāņu svinēšanu bija "jācinās" un partija vēl 1988. gadā "jāapskaidro". Grūti piecdesmitajos gados esot bijis jānogām izgudrot jaunu nosaukumu, bijis priekšlikums pārdēvēt tās par sarkanajām upenēm. Jā, bet kad par Jāņiem cīnījāmies, tos arī svētīja kā latvieši sen svētījuši. Šodien bieži jāņuguns vietā gaisā šaujas raķešu nedzīvi violetās dzirkstis, un ligošanu atvieto ugunskuram blakus noliktais tranzistors, kurā ligo dziesmas vai nu ir, vai tikpat bieži nav. Lasām plašāku apceri par ķīmijas vēsturē ievērojamo zinātnieku Paulu Valdenu, kā Valdens dzimis latvietis pamazām pārgājis tautībā "ķīmiķis", bet zinātnes vēsturē viņu dēvē kā vācu ķīmiķi. Sāpīgi, īpaši mazai tautai zaudēt izcilus zinātniekus, reizēm pārspilēta nacionālisma dēļ. Pēdējā nodaļā "Par zinātni Latvijā" runāts arī par neseno pagātni, kad katra, arī zinātniska raksta beigās bija jāpiesauc "ģeniālais Staļins", kad visai vecojošai cilvēcei ieteica atjaunoties ar Olgas Ļepešinskas sodas peldēm.

Izklausās pēc viduslaikiem 20. gadsimta vidū, bet – tā noteica partija. Toreiz grūti bija patiesam, neatkarīgam zinātniekam būt, bet "zinātne ir elitāra, te neko neizšķir balsu vairākums, bet izšķir tikai intelekts." (367. lpp.) Tomēr, manuprāt, raksti, kuri attiecas tikai uz Zinātņu akadēmijas pārveidošanu, šim krājumam ir par specifiskiem.

Tātad krājumā ietvertais ir daļa no Latvijas nesenās vēstures un visas Latvijas kultūrvēstures, jo faktiskais materiāls te uzrādīts sākot no 12. gadsimta. Ar kultūrvēsturisku darbu bagātību lepoties nevaram. Atlikušajās grāmatniecās tādu nav, kaut kultūra un vēsture latviešiem ir. Lasītāju vairums šē atradis milzum daudz ieinteresējošu ziņu, notikumu, detaļu. Grāmata izdota pieklājīgi, glīti. Interesantie fotomateriāli gan diemžēl pelēcīgi. Komentāri pietiekoši. Personu rādītājs nekaitētu.

Nezinu, kā ar honorāru. Ja tāds arī autoram neatlīdzinātu papīra naudu, tad jāsaka, lai Jānis Stradiņš honorārā ieskaita arī to tautas cieņu, kādu visplašākās aprindas izjūt pret viņu, lai ieskaita honorārā arī to uzmanību, kāda veltīta viņa vārdiem, gan Stradiņam no tribīnes runājot, gan lasot viņa periodikā publicēto. Viņa runātais un rakstītais neapšaubāmi veicinājis to, par ko autors 396. lappusē saka: "Bet celt latviešu mentalitāti, garu, darba tīkumu var un vajag, jāpanāk, lai katrs latvietis būtu desmitu vērts."

Grāmatu autors veltījis divu mediķu – savu vecāku *Dr. Ņinas Stradiņas* un profesora *Paula Stradiņa* piemiņai.

A BOOK ON THE BEGINNING OF THE LATVIAN NATION'S THIRD AWAKENING (SUMMARY)

By Miervaldis Birze

A review of the book "Trešā atmoda" ("Third Awakening") by Prof. J. Stradiņš (Riga, 1992, 405 pp.). Birze writes the review in the form of a literary essay and uses it to express his views on various Latvian historical events, the Latvian national psychology, and the role of Baltic Germans in local history.